

Внаслідок модернізаційних впливів на початку століття сформувався прошарок селян, які відійшли від прадавніх традиційних способів господарювання і обрали шлях впровадження новітніх, як на той час, агротехнологій та форм організації праці. Це був воістину новий соціальний тип селянина – селянина епохи товарного господарства і ринкової економіки. У тодішній економічній літературі, зокрема харківському журналі „Хлібороб” та катеринославському – „Южное хозяйство”, ці сільські мешканці одержали назву „нові хлібороби”.

В.П. Данилов говорить, що на початку ХХ ст. на історичну арену вийшов „селянин епохи революції” [1]. Це твердження справедливе не лише щодо політичної поведінки землеробів. Початок ХХ ст. ознаменувався глибокими соціальними зрушеннями в селянській масі, яка шукала форми адаптації до новоявлених економічних умов. Кооперовані селяни та „нові хлібороби” також були селянами „епохи революції”, щоправда, революції технологічної, господарської, агрокультурної. Вони виступали носіями соціальної модернізації села, яка була покликана вирішити аграрне питання шляхом агротехнічної та інфраструктурної революції селянського господарювання, підняття загального культурно-освітнього рівня сільських мешканців. Лави „нових хліборобів” були зовсім невеликими, однак принципово важливим є сам процес глибокої соціокультурної трансформації селянства, який поступово захоплював хліборобський загаль. Сільськогосподарська преса початку ХХ ст. констатувала серйозні зрушення в середовищі українських землеробів. „Повсюдно у нашому краю, – писав у 1913 році харківський журнал „Хлібороб”, – ми спостерігаємо ... устремління нашого хлібороба до сільськогосподарських знань, які йому уявляються вже не такою небезпечною новиною, як це було років десять тому” [10, 54].

Щоправда, мирний шлях революційного оновлення життя селянства був перекреслений першою світовою війною і, як пише В.П. Данилов, „1917 рік ставав невідворотним” [1]. Вирішення аграрного питання знов опинилося у сфері політичної боротьби. Специфіка політичної поведінки українського селянства впродовж революційного 1917 року та на початку 1918-го добре з’ясована у докторській дисертації В.С. Лозового. Дані, які наводить вчений, свідчать як про автономний характер сприйняття землеробами суспільної дійсності, так і практики поведіння в умовах революції [11, 18 – 19, 26 та ін.].

Звертає на себе увагу й вище згадана дисертація О.В. Михайлюка. Ряд його висновків входять у сувору суперечність з доказами існування селянської революції. Водночас він відзначає „своєрідність революційних процесів” і стверджує, що в „подіях 1917 – 1920 рр. переплелися дві революції: революція „зверху”, якої прагнула ... інтелігенція ... та революція „знизу”, яку здійснювали маси і яка була спрямована ... проти європеїзованої культури „верхів”...” [5, 24 – 27]. Констатуючи таку розколотість революційного процесу та визнаючи селянське повстанство „постійним ... загальним фоном епохи”, О.В. Михайлюк, по суті, підтверджує своїми дослідженнями хід на початку ХХ віку селянської революції, щоправда, з усією специфікою її „спрямованості”.

Загальну історіографічну ситуацію щодо селянського руху періоду революції показує нещодавно захищена докторська дисертація В.М. Щербатюка. Наведені в ній дані є надійним ґрунтом для висновків щодо рівня самостійності українських землеробів у політичній боротьбі. В.М. Щербатюк стверджує, що „Повстанство ... трактується в сучасній історіографії як селянська війна проти німецьких та австро-угорських військ та режиму П. Скоропадського ... проти більшовиків”, як „великий спротив ... впровадженню аграрної політики уряду А. Денікіна”. Також констатується, що „Директорія не змогла опанувати повстанський рух ...”, що ... призвело до згасання Української революції” [12]. Отже, за твердженнями сучасної історичної науки виявляється, що жодний із добре відомих фігурантів подій 1917 – 1920 років: УНР, гетьманська Українська Держава, УСРР, Білий рух Півдня Росії, – не контролював селянство і практично з усіма ними українські землероби вели криваву боротьбу. Тож які підстави дивитися на революційних селян як дієвих осіб зазначених режимів? Очевидно, вони самостійна політична сила і революційна боротьба їх цілком осібно явище – селянська революція.

Яскравим свідченням останнього може служити і той факт, що селяни-червоноармійці, повернувшись з революційної борні за встановлення радянської влади, яка видала для них „Декрет про землю”, залишились без землі [13, 28]. Її поділили ще до їхнього приходу ті, хто в Червону армію не потрапив. Радянська влада не залишила демобілізованих без уваги, але перед тим вони були повністю проігноровані своїми односельцями, які брали участь не в більшовицькій, а в іншій революції – селянській.

Про самодіяльно-стихийний характер заволодіння селянами землею, а не зумовлений державними актами, може свідчити проблема землевпорядження, що постала у пореволюційний період. У 1920-ті роки органи радянської влади наполегливо орієнтували селянство на необхідність впорядкувати землекористування з метою подолання далекоземелля, приховування землеволодінь, запровадження правильних сівозмін тощо. Очевидно, що причиною цього став саме ніким неконтрольований з боку міських владних інституцій і водночас цілком самостійний характер заволодіння землею самими землеробами. Селяни дуже неохоче йшли на зміни в порядку землеволодіння, який склався за наслідками революції. Вже на завершальному етапі непу, у 1928 році, журнал „Український землевпорядник” писав, що земельні володіння хліборобів характеризуються „величезною запутаністю та земельною неорганізованістю, подекуди залишаються не землевпорядженими, їх поки що обходять, ніби побоюючись зачепити” [14, 5].

У наукових кулуарах, де концепція „селянської революції” дістала обговорення, висловлювалася думка, що у разі визнання справедливості поглядів В.П. Данилова верхню хронологічну межу відкритої ним революції слід продовжити до початку 1930-х років. Адже саме в процесі проведення „колективізації” і голодомору результати „селянської революції” були скасовані. З огляду на ряд явищ суспільного життя 1920-х – початку 1930-х років такий підхід заслуговує на увагу. У 1920-х знайшла продовження революційна за своїм змістом тенденція оволодіння селянством новітніми агротехнологіями,

відмовою від традиційних форм господарювання. Журнал „Полтавський селянин” у 1925 році зазначав: „Селяни цілком розуміють, що дідівські звичаї та засоби господарювання віджили, що їх треба забути та що для поліпшення свого господарства потрібен не тільки капітал, але й агрономічні знання...” [15, 1]. Незважаючи на тяжкі втрати часів війни і революції, зберігся і, очевидно, знайшов нових носіїв прошарок селян, що твердо став на шлях модернізації сільгоспвиробництва. У 1920-х роках вони одержали назву „культурні” та „зразкові” господарі.

Між тим, участь селянства у політичному житті також виявляла революційний характер. При цьому вона набувала мирної конструктивної, соціально виваженої форми. За результатами досліджень О.М. Абразумової, у 1920-х роках в українському селі розгорнувся масовий громадський рух за створення селянських спілок – організацій, покликаних стати на захист політичних та економічних інтересів землеробів [16, 13 – 15]. Формою політичної самоорганізації ставали й земельні громади селян, офіційні завдання яких полягали в розподілі земельних площ. Однак вони часом перебирали на себе не передбачені законодавством функції – набували ознак органів влади. О.В. Михайлюк констатує, що громади опинилися „фактично ... в системі державного устрою” [5, 26]. Як би там не було, але, за повідомленням журналу „Полтавський селянин”, за станом на 1928 рік траплялися випадки, коли земгромади „не виконували постанов сільрад” і водночас „одбирають землю без постанови суду”, „наділяють землю ... заможним господарством”. При цьому, „забувають про сім’ї червоноармійців” [17, 7 – 8].

Весь асортимент боротьби, характерний для періоду 1902 – 1922 років, проявився в період наступу радянської влади на революційні завоювання хліборобів на рубежі 1920-х – 1930-х років. Впродовж 1930 року в УСРР відбулося більше 4 тис. селянських заворушень, у яких взяло участь щонайменше близько мільйона людей. 2779 терористичних актів було проведено з боку невдоволених українських селян [18, 10]. Італійський історик А. Граціозі зазначає, що „Програма повстань ... була дивовижно схожа на висунуту 10 років тому”. При цьому „українське ГПУ в 1930 році зазначало, що супротив колективізації часто очолюють ті ж села, які відзначилися в 1905 році” і „які в 1920 році на 50% вирізала кіннота Будьонного” [19, 11, 52]. Генетичний зв’язок економічної та політичної поведінки селянства 1920-х – початку 1930-х років з попередніми часами цілком очевидний. Селянська революція і після утвердження радянської влади продовжувала свій поступ.

Революція, про яку говорив В.П. Данилов, мабуть, таки була. Радикалізм програми селянства, послідовність і масштаб селянської боротьби, її ідейно-організаційна самодостатність та незалежність від інших соціально-політичних сил дають право говорити про явище „селянської революції”. Її завдання загалом спрямовувалися на утвердження соціально-економічних форм життя селянства, які б дозволили йому зберегтися в соціальній якості самостійних господарів в умовах розвитку товарного виробництва і обміну, ринкових відносин та модернізації агротехнологій. Ця революція, будучи антикапіталістичною за своєю сутністю, не повертала аграрний розвиток у докапіталістичні часи і не

відкривала епоху соціалізму. Селянська революція була спрямована на вироблення типологічно альтернативної капіталістичному розвитку форми соціальної організації, однак також пристосованої до товарної економіки. Справу маємо, очевидно, з явищем цивілізаційного порядку – східноєвропейська культурна спільнота шукала свій шлях ринкової трансформації.

Визнаючи правомірність концепції „Великої селянської революції”, постає очевидне питання: як могло так статися, що знадобилося майже сто літ, перше ніж ця революція стала видимою для істориків? Здається, їй вдалося пройти мимо уваги навіть сучасників. Відповіді на такі питання, на погляд автора цих рядків, лежать у сфері соціального походження нашого історіописання. Творцем його є оті самі „верхи”, про які говорить О.М. Михайлюк. Історіописання ХХ ст. – продукт „міської цивілізації”, витвір інтелігентський. Інтелігенти відобразили ту революцію, яку творили і до якої причетні. При цьому не забули підкреслити і свою велику роль у ній, і створили монопольне право на існування лише тих революцій, що рухалися їхніми зусиллями.

На аналіз революційної поведінки селянства також впливають стереотипи наукового мислення. Побутує думка про неспроможність хліборобів до вироблення власної політичної ідеології та організації. Інтелігенти-інтелектуали не враховують ту очевидну обставину, що кожна соціальна верства має свою масову свідомість, складовою якої є відповідні цінності, своя культура, що визначає поведінку людей, у тому числі й у політичній сфері. Не обов’язково є правильним шукати походження селянської свідомості поза самою хліборобською верствою і вважати всі її елементи зв’язаними із зовнішніми впливами. Зрештою, відомі на сьогодні напрямки наукових досліджень щодо політичної та економічної культури суспільства переконливо підтверджують наявність самостійності і сталості соціальної свідомості певних станів і класів, і селянства також. Якою б не була політична культура селянства, здатною до конструктивної реалізації чи ні, корисною для його самого, суспільства і держави загалом чи навпаки, вона, очевидно, здатна продукувати цілком автономну політичну поведінку землеробів.

Зрештою, свідчення очевидців революційної епохи з констатацією існування „селянської революції” – справа цілком реальна. У 1920-х роках, коли ще концептуальні підходи радянської епохи не набули визначеного характеру, термін „селянська революція” можна було зустріти на сторінках наукової літератури. Тоді цілком серйозно ставилося питання про „з’ясування основних моментів селянської революції” [20, 100]. Очевидно, що наступна сторінка в долі наукових досліджень не посприяла з’ясуванню цих „моментів”, і вже майже через століття „селянська революція”, дякуючи професійній принциповості та невтомній праці В.П. Данилова, знов постає як цілком реальне, хоч раніше і твердо забуте, історичне явище та одна із тривалих епох нашого історичного минулого.

1. Данилов В.П. *Крестьянская революция в России, 1902-1922 гг.* [Електронний ресурс]. – Код доступу: <http://ladim.org/st007.php>;

2. Данилов В.П. *Судьбы сельского хозяйства в России* [Електронний ресурс]. – Код доступу: <http://ladim.org/st006.php>;

3. Данилов В.П. Истоки и начало деревенской трагедии. Сб. ст. [Електронний ресурс]. – Код доступу: <http://ladim.org/st008.php>
4. Мірза-Авакянц Н. Селянські рухи 1902 року на Полтавщині / Н.Мірза-Авакянц // Червоний шлях. – 1924. – №7. – С.143-158.
5. Михайлюк О.В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900 – 1922 рр.): Соціокультурні трансформації: автореф. дис. ... докт. іст. наук / О.В.Михайлюк; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О.Гончара. – Дніпропетровськ, 2009. – 36 с.
6. Кудінов Д.В. Селянський рух у Лівобережній Україні в 1905-1907 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Д.В.Кудінов; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2009. – 16 с.
7. Федьков О.М., Магась В.О. „Селянству – владу і землю!” Всеросійський селянський союз в Україні (1905-1907 рр.) / О.М.Федьков і В.О.Магась; Кам'янець-Под. нац. ун-т ім. І.Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Вид. Кам'янець-Под. нац. ун-ту, 2011. – 272 с.
8. Центральний державний історичний архів України у місті Києві. – Ф.301. – Оп.1. – Од.зб.1363. – 87 арк.
9. Любимов В. Священник, учитель ... во главе сплотов / В.Любимов // Сплотчина. – 1914. - №6. – С.93-95.
10. Мацеевич К.А. Меняются времена и мы с ними / К.А.Мацеевич // Хлибороб. – 1913. - №2. – С.51-55.
11. Лозовий В.С. Ставлення селянства України до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): автореф. дис. ... докт. іст. наук / В.С.Лозовий; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2010. – 36 с.
12. Щербатюк В.М. Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 років: українська історіографія: автореф. дис. ... докт. іст. наук / В.М.Щербатюк; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2013. – 36 с.
13. Наділення землею трудових громадян, що перебували під час громадянської війни в Червоній армії // Полтавський селянин. – 1926. - №3. – С.28.
14. Помаленький Ф. Основні моменти землевпорядження та землекористання / Ф.Помаленький // Український землевпорядник. – 1928. - №1. – С.1-5.
15. Машура С. До праці за відбудову сільського господарства / С.Машура // Полтавський селянин. – 1925. - №1. – С.1-2.
16. Абразумова О.М. Громадсько-політична активність українського селянства в період непу: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.М.Абразумова; Черкаський нац. ун-т. – Черкаси, 2013. – 20 с.
17. Хіль І. Про земгромади / І.Хіль // Полтавський селянин. – 1928. - №1. – С.7-8.
18. Патриляк Б.К. Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927-1933 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Патриляк Б.К.; Київський нац. ун-т ім.Т.Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с.
19. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933 / А.Грациози. – Москва: РОССПЭН, 2001. – 96 с.
20. Шестаков А.В. Крестьянские организации в 1917 году / А.В.Шестаков // Аграрная революция [Сб. науч. тр.]. В 4 т. – Т.2: Крестьянское движение в 1917 году. – Москва: Издательство Коммунистической академии, 1928. – С.95-166.

